

Dini Araştırmalar, Ocak-Nisan 2000, C. 2, s. 6

Kur'an'ı Anlamaya Dair

*Sabri ERDEM**

Kur'an anlayışlarının belli başlı iki karakterinden sözedilebilir: 1-Soyut 2-Somut: Kur'an anlayışının soyut karakterli olması bir açıdan bu anlayışın daha çok bilgi ile, somut karakterli olması da bilgi-fiil ayrımının yapılmayıp bu ikisinin birbirine bağlı olması ile ilgilidir.

Kur'an anlayışlarının belli başlı bu iki karakteri bu anlayışların arka planındaki mantık anlayışları ile ilgilidir. Yani nasıl bir mantık anlayışı sözkonusu ise Kur'an anlayışı (Kur'an anlayışının karakteri) da bu mantık anlayışına bağlıdır. Zira mantık anlayışı ile itikadi problemlere getirilen çözümler arasında nasıl bir ilgi ve irtibat varsa, mantık anlayışı ile Kur'an anlayışı arasında da böyle bir bağın olması doğaldır. Bu durumda mantık anlayışı ile Kur'an anlayışı arasındaki bağı görmek bize Kur'an ile insan unsurunu mümkün olduğunca birbirinden ayırabilme dolayısıyla yine mümkün olduğunca insan unsuruna bağlı kalmadan saltlığı içinde Kur'an'ı yeniden anlayabilme imkanını verecektir.

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı.

Böyle bir anlayışın bütünsel karakterli olması mümkündür. Bütünsel karakterli Kur'an anlayışı ise Kur'an'ın anlam cihetlerini ortaya koymak ve bu cihetler arasında bağ kurmakla gerçekleşecektir. Yani bu anlayış ayetlerin anlam cihetlerini ve bu cihetler arasındaki bağlantıyı göstermek demektir. Biz de bu yazımızda Kur'an'dan vereceğimiz örneklerle bunu açıklamaya çalışacağız.

Önce ayetlerin anlam cihetlerinden neyin anlaşılacağı üzerinde biraz duralım: Ayetlerin anlam cihetleri somut veya soyut karakterli birşey (varlık) olabilir. Meselâ Hz. İsa ayet olup, somut karakterli bir varlıktır. Yani Meryem suresi 21. ayetin

قال كذلك قال ربك هو على هين ولنجعله آية للناس ورحمة منا وكان أمرا مقضيا.

(Cebrail, "Bu, için böyledir" dedi. "Rabbin, o bana çok kolaydır. O çocuğu insanlara bir mucize ve Bizden bir rahmet kılacağız " dedi. Ve iş kesinleşip bitmiş oldu.)

Anlam cihetlerinden birisi Hz. İsa'nın somut karakterli bir ayet olup, bu ayetten de başka ayetlere yani başka anlam cihetlerine ulaşmamız mümkündür. Bu anlam cihetleri (yani başka ayetler) soyut karakterli olabildiği gibi, somut karakterli de olabilir. Nitekim az önceki ayette Hz. İsa'nın somut karakterli ayet olup, Allah'ın ilmi, iradesi ve kudreti gibi nispeten daha soyut karakterli ayetlere (anlam cihetlerine) işaret ettiği gibi, aynı zamanda bu ayet (Hz. İsa) insanlar için rahmet ayeti (anlam ciheti) olup, bu anlam ciheti de hem soyut hem de somut karakterli olabilir. Yani Hz. İsa'nın insanlar için rahmet olmasının somut ve soyut karakterli anlam cihetleri olabilir. O halde buradan ayetlerin anlam cihetlerinin somut ve soyut karakterli şeyler (varlıklar) olabileceği ve hem somuttan soyuta hem de soyuttan somut anlam cihetlerine doğru bir geçişin olabileceği neticesini çıkarmak mümkün görünmektedir.

Keza Fussilet suresi 37. ayette

ومن آياته الليل والنهار والشمس والقمر لا تسجدوا للشمس ولا للقمر واسجدوا
لله الذى خلقهن ان كنتم اياه تعبدون.

(Gece ile gündüz güneş ile ay Allah'ın varlığının belgelerindedir. Güneş'e ve ay'a secde etmeyin; eğer yalnız Allah'a kulluk etmek istiyorsanız, bunları yaratana secde edin.)

Meselâ güneş ve ay ayet olup somut karakterlidirler. Bu somut karakterli ayetlerden (anlam cihetlerinden) hem somut ve hem de nispeten daha soyut anlam cihetlerine ulaşmak mümkündür: Meselâ ayın ve güneşin ışık vermesi, senelerin sayısı ve hesabın bilinmesi için belli bir yörüngede dönmeleri ile bunların Allah'ın gökleri ve yeri yaratmasına, ilmine ve kudretine delâlet etmesi gibi. Dolayısıyla ayetlerin anlam cihetleri somut ve soyut karakterli olabilir ve hem somut karakterli anlam cihetinden soyut karakterli anlam cihetine hem de soyut karakterli anlam cihetinden somut karakterli anlam cihetine gitmek mümkündür.

Nitekim Rum suresi 21. ayette

و من آياته ان خلق لكم من انفسكم ازواجاً لتسكنوا اليها و جعل بينكم مودة ورحمة
ان في ذلك لآيات لقوم يتفكرون.

(İçinizden kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp, aranızda sevgi ve rahmet var etmesi, o'nun varlığının belgelerindedir. Doğrusu bunlarda bilenler için dersler vardır.)

Onlarda sükun bulasınız diye kendinizden sizin için zevceler yaratması ve aranızda sevgi ve rahmeti koyması Allah'ın bir ayeti olduğu gibi, bu ayette başka ayetler de vardır. İlki ile birlikte bu ayetlerin tümü anlam cihetleridir. Dolayısıyla ayet içinde ayetlerden yani anlam cihetlerinden ve bunlar arasındaki bağdan bahsetmek mümkün olmaktadır.

Keza sabitleme (destekleme, teyid etme) de ayetlerin soyut karakterli olabilen anlam cihetlerinden birisidir. Hud suresi 120. ayet:

وكلا نقص عليك من انباء الرسل ما نثبت به فؤادك وجاءك في هذه الحق و موعظة
و نكرى للمؤمنين.

(Elçilerin başlarından geçenlerden senin yüreğini pekiştirecek herşeyi sana anlatıyoruz. Sana gelen bu gerçeklerde inananlara öğüt ve hatırlatma vardır.)

Aynı zamanda hak, mevi'za ve zikra da ayetin cihetleri olup, sabitleme ciheti ile bu cihetler arasında bir ilgi ve irtibat vardır.

Yine "üzüntü" ayetin soyut karakterli bir anlam ciheti olduğu gibi

Bakara 167. ayet:

و قال الذين اتبعوا لو ان لنا كرة فنتبرأ منهم كما تبتروا منا كذلك يريهم الله اعمالهم
حسرات عليهم و ما هم بارجين من النار.

(Uymuş olanlar “Keşke bize dünyaya bir dönüş olsa da onların bize sahip çıkmamaları gibi biz de onlara sahip çıkmasak” derler. Böylece Allah onlara üzüntülerini çekecekleri işlerini gösterecektir. Fakat gene de ateşten çıkamayacaklardır.)

Pişmanlık da ayetin soyut karakterli bir anlam cihetidir: Muminun 40-41:

قال عما قليل ليصبحن نادمين . فاخذتهم الصحة بالحق فجعلناهم غثاء
فبعدا للقوم الطالمين.

(Allah da, “Az sonra pişman olacaklar buyurdu”. Gerçekten onları bir çığlık yakaladı ve onları süprüntü yığını haline getirdik. Haksızlık eden ulus yok olsun.)

Bunlar gibi soyut karakterli anlam cihetlerinden fiil ve davranışlarla ilgili daha somut karakterli anlam cihetlerine ulaşmak mümkündür.

Ayetlerin anlam cihetlerinden birisi de “derecelenme”dir. Maide 93:

ليس على الذين امنوا و عملوا الصالحات جناح فيما طمعوا
اذا ما اتقوا و امنوا و عملوا الصالحات ثم اتقوا و امنوا
ثم اتقوا و احسنوا و الله يحب المحسنين

(İman eden ve iyi işler yapanlara hakkıyla sakınıp iman ettikleri ve iyi işler yaptıkları sonra yine hakkıyla sakınıp iman ettikleri sonra da hakkıyla sakınıp yaptıklarını ellerinden geldiğince güzel yaptıkları takdirde tattıklarından dolayı günah yoktur. Allah iyi ve güzel yapanları sever.)

Nitekim ayette iman ve amelde derecelenme sözkonusudur. Keza diğer bir anlam ciheti de iki anlam cihetini birbirine bağlayan “bağ”dır. Yani anlam cihetleri arasındaki “bağ”da bir anlam ciheti olmaktadır. Nitekim Ta-ha suresi 113. ayette anlam ciheti olan bu bağ “gereklilik” bağıdır:

1 و كذلك انزلناه قرآنا عربيا و صرفنا فيه من الوعيد لعلمهم يتقون او يحدث لهم ذكرا

(İşte, onu anlaşılır bir okuma olarak Arapça indirdik, onda uyarılan ayrıntılı olarak açıkladık ki, belki saygılı olurlar, yahut onlara bir hatırlatma yapar.) Zira vaî'din tasnifi ile ittika veya zikir arasında iki anlam cihetini birbirine bağlayan "gereklilik" bağı vardır. Bir önceki ayetteki anlam ciheti olan "dereceleşme" somut karakterli iken, yukarıdaki ayetteki anlam ciheti olan "gereklilik" soyut karakterlidir. Dolayısıyla ayetlerin anlam cihetleri somut ve soyut karakterli şeyler olabildiği gibi, somuttan soyuta ve soyuttan somut karakterli bir anlam cihetine geçiş de başka bir anlam ciheti (somut ve soyut) ile mümkün olmaktadır.

Anlam cihetleri ile ilgili bu açıklamadan sonra örneklerle Kur'an'ı bütünselliğe göre anlamının izahına geçilebilir ve bütünsel anlayışın çeşitli türlerinden bahsedebiliriz: Bunlardan birisi ayetin bir anlam cihetinin (meselâ hak) diğer anlam cihetleriyle bağıntılı olarak ele alınmasıdır. Nitekim Casiye suresi 22. ayette

وخلق الله السموات والارضى بالحق و لتجزى كل نفس بما كسبت وهم لا يظلمون

(Allah gökleri ve yeri gerçeğe göre yarattığı için; her cana, kazandığının karşılığı verilir, onlara haksızlık edilmez.) hak ile zulüm karşıt anlamıdır. İnsana işinin karşılığının verilmesinde hakkın gözetilmesini anlatmak için göklerin ve yerin hakka göre yaratıldığından bahsedilmiştir. Yani göklerin ve yerin hak ile yaratılması ile her nefse kazandığının verilmesi arasında bir bağ vardır. Bir başka ifadeyle göklerin ve yerin hak ile yaratılmasının anlamı içerisinde her nefse kazandığının verilmesi anlamı vardır. Bu anlam cihetinden başka anlam cihetlerinden bahsetmek de mümkündür. Meselâ Lokman suresi 29. ve 30. ayetlerde

الم تر ان الله يولج الليل فى النهار ويولج النهار فى الليل و سخر الشمس والقمر

كل يجرى الى اجل مسمى وان الله بما تعملون خبير . ذلك بان الله هو الحق

وان ما يدعون من دون الباطل و ان الله هو العلى الكبيرة.

(Allah'ın geceyi gündüze ve gündüzü geceye kattığını her biri belirli bir süreye doğru hareket edecek olan güneş'i ve ay'ı buyruk altında tuttuğunu; Allah'ın yaptıklarınızdan haberdar olduğunu bilmiyor musunuz? Bu, Allah'ın Hak olmasından ve o'ndan başka yaptıklarının saçma olmasındandır. Doğrusu Allah

yücelerin yücesidir.) Allah'ın hak olmasının anlamı, O'nun gündüzün içine geceyi, gecenin içine de gündüzü sokması, güneşi ve ayı musahhar kılması, herbirisinin belirli bir vakte kadar akıp gitmesi ve Allah'ın yaptıklarımızdan haberdar olmasıdır. Yine Kasas suresi 2. ve 3. ayetlerde

تلك آيات الكتاب المبين . نتلوها عليك من نبأ موسى و فرعون بالحق لقوم يؤمنون .

(Bunlar apaçık kitabın ilkeleridir. İnanan bir ulus için, gerçeğe uygun olarak, sana, Musa ve Firavun olaylarından anlatacağız.) ayetlerin hak ile okunması, ayetlerin okunmasının hak olması anlamına gelebileceği gibi, okunan şeylerin hak olması anlamına da gelebilir. Her iki anlam ile iman arasında gereklilik bağı vardır. O halde “hak” teriminin anlamında yukarıdaki anlamlara ilaveten böyle bir bağdan söz etmek mümkündür.

Keza Bakara suresi 146. ayette

الذين اتيناهم الكتاب يعرفونه كما يعرفون أبناءهم و ان فريقا منهم ليكتمون

الحق وهم يعلمون .

(Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Ne çare ki, onların bir takımı gerçeği bile bile gizlemektedir.) hak ile ilim arasında yine aynı sure 147. ayette de

الحق من ربك فلا تكونن من الممترين .

(Gerçek Rabbindendir. Sakın kuşkulanan kimselerden biri olma.) hak ile şüphe etmemek arasında bir bağ vardır. Bu durumda ilim ile şüphe etmemek arasında da bir bağın olduğu ve ilim ile şüphe etmenin birbirine zıt olduğu söylenebilir.

O halde hak, ilim, şüphe etmek, şüphe etmemek, ayetlerin anlam cihetleri olduğu gibi, “hak” teriminin anlamında ilim, şüphe etmemek gibi anlamların olduğundan bahsedilebileceği gibi, şüphe etmenin hak teriminin anlamına zıt olmakla birlikte yine de “hak” teriminin anlamına zıt olmakla birlikte yine de “hak” teriminin açıkladığından dolayısıyla “hak” teriminin anlam alanı içerisinde bulunduğundan da sözedilebilir. Zira bir terimin veya birşeyin anlamı hem o şeyin ne olduğu ile doğrudan hem de ne olmadığı (zıt ve diğer anlamlar) ile dolaylı olarak ortaya konabilir.

Kur'an'ı bütünselliğe göre anlamının diğer bir türü de şudur: Ayetin iki anlam ciheti varsa (anlam1—anlam2) bu cihetlerden birincisiyle ilgili başka ayetlerde başka anlam cihetleri ve bunlar arasında bağ olduğu gibi, ayetin ikinci anlam cihetiyle ilgili başka ayetlerde başka anlam cihetleri ve bunlar arasında

da bağ vardır. Nihayet ayetin birinci ve ikinci anlam cihetleri arasında da bağ olduğundan, birinci anlam ciheti ve ilgili diğer cihetler ile ikinci anlam ciheti ve ilgili diğer cihetler arasında da bağ vardır. Nitekim Rum suresi 37. ayette

ا و لم يروا ان الله يبسط الرزق لمن يشاء ويقدر ان فى ذلك لآيات لقوم يؤمنون.

(Allah'ın rızıkı dilediğine yaydığını ve dilediğine bir ölçüyü göre verdiği görmezler mi? Doğrusu bunda inanan topluma dersler vardır.) Allah'ın rızıkı dilediği kimse için yayması ve daraltması bir ayet (anlam ciheti) olduğu gibi bu ayette başka ayetlerin de olduğundan bahsedilmektedir. O halde bu ayetler arasında bağ olduğu gibi, bu ayetlerle (anlam cihetleriyle) iman arasında da bir bağ vardır. Ancak ayetler ile sadece iman arasında değil, ayetler ile tefekkür, ilim, semî' (işitmek) ve akletmek arasında da bağlar vardır. Buna Rum suresi 21-24 ayetler örnek verilebilir:

و من آياته ان خلق لكم من انفسكم ازواجاً لتسكنوا اليها و جعل بينكم مودة ورحمة
ان فى ذلك لآيات لقوم يتفكرون . و من آياته خلق السموات والارض و اختلاف
السننكم و الوانكم ان فى ذلك لآيات للعالمين . و من آياته منامكم بالليل و النهار
و ابتغائكم من فضله ان فى ذلك لآيات لقوم يسمعون . و من آياته يريكم البرق
خوفاً و طمعا و ينزل من السماء ماء فيحيى به الارض بعد موتها ان فى ذلك لآيات
لقوم يعقلون

(İçinizden kendileriyle huzura kavuşacağımız eşler yaratıp, aranızda sevgi ve rahmet var etmesi, o'nun varlığının belgelerindedir. Bunlarda düşünen toplum için dersler vardır. Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olması o'nun varlığının belgelerindedir. Doğrusu bunlarda bilenler için dersler vardır. Geceleyin uyumanız, gündüz de lütfundan rızık aramanız, o'nun varlığının belgelerindedir. Bunlarda siz dinleyen toplum için dersler vardır. Size korku ve ümit veren şimşegi göstermesi, gökten su indirip ölümünden sonra yeri onunla diriltmesi, o'nun varlığının belgelerindedir. Bunlarda aklını kullanan topluma dersler vardır.)

Bu durumda iman, tefekkür, ilim, semî' ve akletmek arasında bağ olduğu

gibi, bunlar (bu anlam cihetleri) ile daha önce bahsettiğimiz (Rum suresi 37. ayet) ayetler (anlam cihetleri) arasında da bağ vardır.

Bir başka açıdan baktığımızda Kur'an'ı bütünselliğe göre anlamak, genel anlamda ayetlerin anlam cihetleri ve bunlar arasındaki bağlantının kurulması demektir. Anlam cihetleri-somut karakterli-varlıklar olabildiği gibi anlamlar (bilgiler) da olabilir. Bu durumda varlıkların herbirisini bir bütün (çeşitli cihetlere sahip) olarak ele alıp varlıklar arasındaki ilişki ortaya konabileceği gibi anlamların herbirisini de bir bütün (çeşitli cihetlere sahip) olarak ele alıp, anlamlar arasındaki ilişki de ortaya konabilir. Nihayet varlıklarla anlamlar arasındaki ilişki de ortaya konabilir. Bunu şöyle de açıklayabiliriz: Varlık sözkonusu olduğunda bu varlıklar somut veya soyut karakterli olabilirler. Ancak bütünsel olarak anlaşıldığında yani varlıkların cihetleri ve bu cihetler arasındaki bağ ortaya konduğunda bu anlayış somut karakterli olmuş olur. Keza anlamların cihetleri ve bu anlamlar arasındaki bağ ortaya konduğunda böyle bir anlayış da yine somut karakterlidir. Daha sonra da varlık ile anlam veya anlam ile varlık arasındaki bağıntı ortaya konularak somut karakterli bütünsel anlayışın diğer bir safhasına ulaşılmış olunur.

Nitekim Bakara suresi 164. ayette

ان فى خلق السموات والارض واختلاف الليل والنهار والفلک التى تجرى فى البحر
بما ينفع الناس وما انزل الله من السماء من ماء فاحيا به الارض بعد موتها
و بث فيها من كل دابة و تصريف الرياح والسحاب المسخر بين السماء والارض
لايات لقوم يعقلون .

(Doğrusu göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün gidip gelmesinde, insanlara yarar sağlayan şeyleri denizde taşıyan gemilerde, Allah'ın gökten indirip, ölümünden sonra yeri kendisiyle dirittiği suda, ve orada yaydığı hertürlü canlıda, rüzgarlar ve gök ile yer arasında boyun eğdirilen bulutları yönetmesinde, aklını kullanan topluma belgeler vardır.) göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ve gündüzün ihtilafında, denizde yüzen gemide, Allah'ın gökten indirdiği suda ve ölü yeri bu suyla canlandırması ve yeryüzünde her canlıyı yaymasında, rüzgarın tasnifinde ve gökle yer arasında musahhar kılınmış bu hıfşa akletmek için ayetler olduğu gibi, bunların kendileri de ayet yani anlam cihetleridir. Yani

ayetler içinde ayetler vardır. Bu ayetlerin tümü akletmek içindir. O halde ayetlerle akletmek arasında bir bağ vardır. “Akletmek” de diğerleri gibi ayetin bir anlam cihetidir.

Diğer taraftan ayetler ile ayetlerin tafsili arasında bir bağ vardır. Yine ayetlerin tafsili ile ilim, ayetlerin tafsili ile îkan ve ayetlerin tafsili ile ibadet (amel) arasında da bağdan sözedilebilir. Nitekim Fussilet suresi 3. ayette

كتاب فصلت آياته قرآنا عربيا لقوم يعلمون .

(Anlayan bir toplum için Arapça okunan ilkeleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır.) ayetlerin tafsili ile ilim arasında

Ra'd suresi 2. ayette

الله الذى رفع السموات بغير عمد ترونها ثم استوى على العرش و سخر الشمس و القمر كل يجرى لاجل مسمى يدبر المر يفصل الايات لعلكم بقاء ربكم توقنون .

(Gördüğünüz gibi gökleri direksiz yükselten, sonra arşın üzerinden hükmeden, herbiri belirli bir süreye kadar hareket edecek olan güneşe, aya boyun eğdiren, işleri yöneten Rabbinize kavuşacağınızı kesinkes bilebilmeniz için ilkeleri uzun uzun anlatan Allah'tır.) ayetlerin tafsili ile îkan ve Hud suresi 1-2 ayetlerde

الر كتاب احكمت آياته ثم فصلت من لدن حكيم خكيم خبير . الا تعبدوا الا الله

اننى لكم منه نذير و بشير .

(Elif, Lâm, Râ. Bu, Bilge olan, Bilgili olan, yalnız Allah'a tapmanız için, belgeleri o'nun tarafından sağlamlaştırılmış, sonra da uzun uzun açıklanmış olan bir kitaptır. Doğrusu, ben o'dan size bir uyarıcı ve müjdeciyim.) ayetlerin tafsili ile ibadet (amel) arasında bir ilgi ve irtibat vardır. Dolayısıyla ayetlerin tafsili vasıtasıyla ayetler ile ilim, îkan ve ibadet (amel) arasında da bir bağın olduğu söylenebilir. O halde ayetler, ayetlerin tafsili ve ilim, îkan ve ibadet (amel) ayetlerin birer anlam ciheti olup bunlar arasında da ilgi ve irtibat olup, bu anlam cihetlerinin tümü bir bütünü oluşturur. Bu bütüne, ayet (anlam) -ibadet (amel) bütünlüğü diyebiliriz. Yani ilim, îkan ve ibadet (amel) kendi içinde bir bütünü oluşturduğu gibi, ayetler ile ayetlerin tafsili de kendi içinde ilim-amel bütünü oluşturur. Nihayet her iki bütün de bir başka bütünü oluşturur.

Burada yeri gelmişken şu hususa da işaret edilebilir: Yukarıda belirtilen anlam cihetlerinden birisi olan “akletme”nin de kendi içinde anlam cihetlerin-

den sözedilebilir. Biz bunu akletme ile ilgili anlam cihetlerini incelemek suretiyle ortaya koyabiliriz: Mesela Ra'd suresi 4. ayette

و فى الارض قطع متجاورات و جنات من اعناب و زرع و نخيل صنوان وغير
صنوان يسقى بماء واحد و نفضل بعد ها على بعض فى الاكل ان فى ذلك
لايات لقوم يعقلون .

(Yeryüzünde hepsi de aynı su ile sulanan, birbirine komşu toprak parçaları, üzüm başları, ekinler, çatalı ve çatalsız hurma ağaçları vardır. Fakat onları lezzetçe birbirinden farklı kılarız. Doğrusu bunlarda aklını kullanan toplum için işaretler vardır.) akletme anlam ciheti ile ilgili olan anlam cihetleri daha ziyade bilgi ve anlam ile ilgili iken Maide suresi 58. ayette

واذا ناديتم الى الصلاة اتخذوها هزوا ولعبا ذلك بانهم قوم لا يعقلون .

(Namaza çağırdığınız zaman; onu olay ve eğlenceye alırlar. Bu, onların düşünmeyen bir topluluk olmasından dolayıdır.) akletme anlam ciheti ile ilgili diğer anlam cihetinin daha çok amel etme anlam ciheti ile ilgili olduğu söylenebilir. Zaten “akletme”nin anlamında, bilme, anlama ve amel etme anlamlarından sözedilebilir. Zira “akl” sözcüğünün lugat anlamları bize bunu vermektedir: ifadesinde “akl” sözcüğü bilmek

و يقال: لفلان قلب عقول ولسان سؤال وقلب عقول فهم وعقل الشئ يعقله عقلا: فهمه
ifadesinde “akl” sözcüğü anlamak ve

و عقل الدواء بطنه يعقله و يعقلوه عقلا: امسكه ابن الانبارى: رجل عاقل وهو

الجامع لامره و رأيه مأخوذ من عقلت البعير اذا جمعت قوائمه وقيل العاقل

الذى يحبس نفسه ويردها عن هواها اخذ من قولهم قد اعتقل لسانه اذا حبس

ومنع الكلام وسمى العقل عقلا لانه يعقل صاحبه عن التورط فى المهالك اى يحبسه !

ifadelerinden de “akıl” sözcüğünün bilmek ve anlamaya ilaveten amel etme anlamlarına geldiği görülmektedir. Yani “akıl” sözcüğü hem insanın aklını bir-şeye bağlaması yani onu bilmesi ve anlaması hem de insanın kendini bağlaması yani zararlı fillerden kaçınıp faydalı fiilleri yapması anlamına gelmektedir. Keza İbn Teymiyye de “akıl” sözcüğünün sadece ilmi ve bilmeyi ifade etmediğini buna ilaveten bilginin mucibince amel etme anlamını da içerdiği kanaatinde-
dedir. O, “عَاقِلٌ” sözcüğünün hayrı bilip onu talep eden ve şerri bilip onu terke-
den kimse için söylendiğini ve zarar verdiğini bildiği birşeyi yapanın aklı yok
dendiğini zikreder. ²

Açıklamalardan, akletmenin çeşitli anlam cihetlerine sahip olması itibariyle bir “bütün” olduğu fakat kendisiyle (akletme) ilgili olan diğer anlam cihetlerini gözönüne aldığımızda akletmenin de bir parça (anlam ciheti) olduğu ve diğer anlam cihetleriyle birleşerek başka bir “bütünü” oluşturduğu bu “bütün”ün de aynı zamanda bir parça (anlam ciheti) olduğu ve başka bir parça (anlam ciheti) ile birleşerek başka bir “bütün”ü oluşturduğu şeklindeki bir neticeye ulaşılabilir. Yani “bütün” içinde “bütün”den onun içinde de başka bir “bütün”den bahsetmek mümkündür.

Keza bilgi (anlam)-amel bütünlüğünü şöyle de izah edebiliriz: Beyyine suresi 5. ayette

وَمَا أَمْرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ
وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ.

(Oysa, onlar doğruya yönelerek, dini yalnız Allah’a has kılıp o’na kulluk etmek, namazı kılmak ve zekatı vermekle daha önce emrolunmuşlardı. Dosdoğru olan din de budur.) Sadece Allah’a ibadet edilmesi emredilmektedir. Bu, ayetin bir anlam cihetidir. Buna ilaveten diğer bir anlam ciheti olan bilgisel olarak da Allah’ın birliği izah edilirse bu takdirde Allah’ın birliği bütünsel bir biçimde ortaya konmuş olur. Yani “Allah’ın birliği”nin iki anlam ciheti birleştirilmiş olmaktadır.

Yine Yunus suresi 5-6 ayetlerde

² İbn Teymiyye, Mecmu’ Feteva Ahmed b. Teymiyye, c.7, s.24, Tarihsiz.

هو الذى جعل الشمس ضياء و القمر نوراً و قدره منازل لتعلموا عدد السنين
والحساب ما خلق الله ذلك الا بالحق يفصل الايات لقوم يعلمون . ان فى اختلاف
الليل والنهار و ما خلق الله فى السموات والارض لايات لقوم يتقون .

(O, güneşi ışıklı ve ayı aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesaplamayı bilmeniz için aya konak yerleri düzenleyendir. Allah, bunları gerçek olarak yaratmıştır. İlkeleri, bilen bir topluma uzun uzun anlatıyor.) ayetlerin tafsili ile bilgi ve ayetler ile ittika arasında ilgi ve irtibat vardır. Ayetler ile ayetlerin tafsili arasında da bir ilgi olduğundan buradan bilgi ile ittika arasında da bir ilginin olduğu neticesini çıkarabiliriz.

Keza bilgi-amel bütünlüğünü Muminun suresi 84-87 ayetlerde de görebiliriz:

قل لمن اللارض ومن فيها ان كنتم تعلمون . سيقولون لله قل افلا تذكرون .
قل من رب السموات السبع و رب العرش العظيم . سيقولون لله قل افلا تتقون .

(De ki: “Biliyorsanız söyleyin yer ve onda bulunanlar kimindir? “Allah’ındır” diyecekler, “öyleyse ders almazmısınız?” de. De ki: “Yedi göğün de Rabbi, yüce arşın da Rabbi kimdir?” “Allah’tır” diyecekler. “Öyleyse o’na karşı saygılı olmayacak mısınız? ” de.)

Tezekkür ve ittika anlam cihetleri arasındaki bağıntıyı genel anlamdaki bilgi-amel bağıntısı içinde anlayabiliriz.

Kur’an’ı bütünsel olarak anlamamın diğer bir türü de ayetler arasındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konulmasıdır. Zira benzerlik ve farklılık ayetlerin anlam cihetleri olduğu gibi, bir bütünün parçaları arasında benzerlikler gibi farklılıklar da vardır. Meselâ Enfal suresi 50-52 ayetlerde kâfirlerin akıbeti ile Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin akıbeti arasındaki benzerlik ortaya konduğu gibi, Raid suresi 19-25 ayetlerde de Peygambere Rabbinden indirilenin hak olduğunu bilen ile bunu bilmeyenin ve Allah’ın ahbine riayet edenler ile Allah’ın ahdini bozanlar arasındaki farklılık da ortaya konmaktadır.

Kur’an’ı bütünselliğe göre anlamamın bir çeşidi de delil-amel ilişkisinin kurulmasıdır. Delil ve delâlet ettiği şey bilgisel karakterli olabilir ve delilin amel ile bağlantısı kurulabilir. Delil, ayetin bir anlam ciheti olduğu gibi, delilin delâlet ettiği şey de ayetin bir başka anlam ciheti olup, delil delâlet ettiği şeyin doğru

veya yanlışlığını ortaya koyar. Meselâ Nahl suresi 103. ayetin

ولقد نعلم انهم يقولون انما يعلمه بشر لسان الذى يلحدون اليه اعجمى
وهذا لسان عربى مبين .

(And olsun, onların “Muhammed’e şüphesiz bir insan öğretiyor” dediklerini biliyoruz. İşaret ettikleri insanın dili yabancıdır. Oysa, bu Kur’an, apaçık, düzgün bir Arapça’dır.) anlam cihetlerinden birisi Peygamberin Kur’an’ı başkasına dayanarak yazmaması diğeri de Kur’an’ın Allah tarafından inzalıdır. Bu durumda Kur’an’ın Allah tarafından inzalinin delili Peygamberin Kur’an’ı başkasına dayanarak yazmamasıdır. Kur’an’ın Allah tarafından inzali ile bir takım fiil ve davranışlar arasında da bağ vardır. Dolayısıyla Peygamberin Kur’an’ı başkasına dayanarak yazmaması (delil) ile birtakim fiil ve davranışlar arasında ilgi ve irtibatın olduğu söylenebilir. Bazen de delil fiziki karakterli, delâlet ettiği şey de fiil ile ilgili olabilir. Meselâ İsra suresi 63. ayette

قال اذهب فممن تبعك منهم فان جهنم جزاؤكم جزاء موفورا

(Allah: “Çekil git! Onlardan sana kim uyarsa, hepinizin karşılığı tam bir ceza olacak olan cehennemdir.) delil, karşılığın cehennem olması iken delâlet ettiği şey de şeytana tabi olmamaktır. Dolayısıyla belli bir sıraya bağlı olmadan ayetlerin anlam cihetlerinden birisi diğeri delili olabilir. Keza Kaf suresi 11. ayette

رزقا للعباد و احيينا به بلدة ميتا كذلك الخروج

(Kullara rızık olmak üzere, o su ile ölü yeri dirilttik. İşte insanların dirilmesi de böyledir.) anlam cihetlerinden birisi Allah’ın ölü yeri dirilmesi, diğeri de tekrar dirilmektir. Allah’ın ölü yeri dirilmesi tekrar dirilmenin delili olup, hem delil hem de delâlet ettiği şey fiziki karakterlidir. Fiziki karakterli olan delil ile yine fiil ve davranış arasında bir bağ kurulabilir.

Kur’an’ı bütünsel olarak anlamının bir diğeri türü de iki şey (anlam veya varlık) arasındaki uygunluğun kurulmasıdır. Zira aralarında uygunluk bulunan şeyler, bir bütünün iki anlam ciheti olduğu gibi, bu anlam cihetlerini birbirine bağlayan bağ (burada uygunluk) da bir anlam cihetidir. Buna örnek olarak insanın yapısı ile Kur’an’ın yapısı arasındaki uygunluk verilebilir. İnsan suresi 2. ayette

انا خلقنا الانسان من نطفة امشاج نبتليه فجعلناه سميعا بصيرا

(Biz insanı katışık bir sudan yaratmışızdır; onu deneriz; bu yüzden onun işitmesini ve görmesini sağlamışızdır.) insanın yaratıldığı şeyle ilgili olarak “مشاج” kelimesi geçmektedir. Bu sözcük “مشج” kelimesinin çoğulu olup, anlamı birbirine karışan iki renk veya birbirine karışan bütün iki şeyler anlamındadır.³ Bu durumda insanın yaratıldığı nutfe birbirine karışmış ikişerli nevilere meydana gelmiştir. İnsan da nutfeden yaratıldığına göre insanın yapısının birbirine karışmış ikişerli nevilere meydana gelen özellikte olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Zümer suresi 23. ayette

الله نزل احسن الحديث كتابا متشابها مثاني تقشعر منه جلودالذی يخشون
ربهم ثم تلين جلودهم و قلوبهم الى ذكرالله ذلك هدىالله يهدى به من يشاء
و من يضل الله فما له من هاد .

(Allah güzellikte birbirine benzeyen, ara ara yinelenen ayetlerden oluşan en iyi anlatımla Kitab'ı indirmiştir. Rablerinden bilinçle korkanların, bu Kitap'tan derileri ürperir. Sonra Allah'ı anmakla hem derileri ve hem de gönülleri yatıştır. İşte bu kitap, Allah'ın doğruluk rehberidir, onunla isteyeni doğru yola koyar. Allah kimi de saptırırsa artık ona yol gösteren bulunmaz.)

Kur'an'ın birbirine benzeyen ikişerlilerinden (mesela ikişerli anlam guruplarından) oluştuğu bildirilmektedir. O halde insanın yapısı ile Kur'an'ın yapısı arasında bir uygunluktan sözedilebilir.

Yine Kur'an'ı bütünsel olarak anlamamanın bir çeşidi de iki şey (anlam veya varlık) arasındaki gerekliliğin ortaya konmasıdır. Zira aralarında gereklilik bulunan şeyler bir bütünün iki anlam ciheti olduğu gibi, bu anlam cihetlerini birbirine bağlayan bağ (burada gereklilik) da bir diğer anlam cihetidir. Meselâ Hud suresi 1-2 ayetlerde

الر كتاب احكمت آياته ثم فصلت من لدن حكيم خبير . الا تعبدوا الا الله
اننى لكم منه نذير و بشير .

(Elif, Lâm, Râ, Bu, Bilge olan, Bilgili olan, yalnız Allah'a tapmanız için, belgeleri O'nun tarafından sağlamlaştırılmış, sonra da uzun uzun açıklanmış olan bir kitaptır. Doğrusu, ben o'ndan size bir uyarıcı ve müjdeciyim.) anlam cihetlerin-

3 Bkz. İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, c.2, s.367-368, Beyrut, 1990.

den birisi ayetlerin tafsili diğeri de ancak Allah'a ibadet edilmesidir. Bu iki anlam ciheti birbirine gereklilik bağı (anlam ciheti) ile bağlıdır.

Nihayet terimlerin eşanlam ve zıtanlamalarının gözönüne alınması da Kur'an'ı bütünselliğe göre anlamının bir türüdür. Böylece bir terimin anlamı hem eşanlamları hem de zıtanlamalarıyla ortaya konmuş olacaktır. Meselâ iman ile ittikanın eşanlamlı terimler oldukları söylenebilir. Zira Hakka suresi 48. ayette **وانه لتذكرة للمتقين** (Doğrusu, Kur'an Allah'a saygılı olanlara bir hatırlatmadır.) Kur'an'ın muttakiler için öğüt ve hatırlatma, aynı surenin 50. ayetinde de **وانه لحسرة على الكافرين** (Doğrusu, Kur'an inkarcılar için bir iç özlemdir.) Kur'an'ın kafirler için üzüntü olduğundan bahsedilmektedir. İman, küfrün zıddı olduğuna göre buradan iman ile ittikanın eşanlamlı oldukları söylenebilir. Keza iman ile şükür terimlerinin de eşanlamlı oldukları söylenebilir. Zira İnsan suresi 3. ayette **انا هدیناه السبیل اما شاکرا و اما کفورا** (Biz insana doğru yolu gösterdik; buna ister şükreder, ister nankörlük eder.) şükür küfrün zıddı olarak verilmektedir. İman da küfrün zıddı olduğuna göre buradan iman ile şükür terimlerinin eşanlamlı oldukları neticesi çıkarılabilir. Yine iman ile tezekkür terimlerinin de eşanlamlı oldukları söylenebilir. Zira Hakka suresi 41. ayette **وما هو بقول شاعر قليلا ما تؤمنون** (O, şair sözü değildir; ne az inanıyorsunuz!) Kur'an'ın bir şair sözü olmadığı ve muhatapların az inanmalarından bahsedilirken, 42. ayette de **ولا بقول كاهن قليلا ما تذكرون** (Kâhin sözü de değildir; ne az düşünüp inanıyorsunuz!) Kur'an'ın bir kahin sözü olmadığı ve muhatapların az tefekkür etmesinden bahsedilmektedir. Buradan "iman" ile "tezekkür"ün eşanlamlı terimler oldukları söylenebilir.

Diğer taraftan iman ile küfür terimlerinin zıtanlamalı oldukları da şöyle ortaya konabilir: Rum suresi 58-59 ayetlerde

و لقد ضربنا للناس فى هذا القرآن من كل مثل ولئن جئتهم باية ليقولن

الذين كفروا ان انتم الا مبطلون . كذلك يطبع الله على قلوب الذين لا يعلمون .

(And olsun, bu Kur'an'da insanlar için her türlü örneği vermişizdir. Bununla beraber, eğer sen onlara bir belge getirmiş olsan, inkar edenler, "Siz ancak saçma şeyler ortaya atanlırsınız" derler.) küfür ile bilmemek eşanlamlı terimler olarak anlaşılabilir. Bilmemek de ilim ile zıtanlamalı ve ilim ile iman da yakınlımlı olduğuna göre buradan iman ile küfür terimlerinin zıt anlamlı oldukları söylenebilir. Yine Mearic suresi 6-7 ayetlerde

انهم يرونه بعيدا • و نراه قريبا •

(Doğrusu, inkarcılar azabı uzak görüyorlar. Ama biz onu yakın görmekteyiz.) azabın kafirler tarafından uzak görüldüğü halbuki Allah'ın yakın gördüğü ve inananların Bakara suresi 4. ayete göre ahireti yakın gördüğünden hareketle iman ile küfrün zıtanımlı oldukları söylenebilir. Yine Murselât suresi 49-50 ayetlerde

ويل يومئذ للمكذبين • فباى حديث بعده يؤمنون •

(Yalanlamış olanların vay haline o gün! Bu Kur'an'dan başka hangi söze inancakları) iman ile tekzibin zıtanımlı oldukları dolayısıyla da en azından bir bakıma tekzib ile küfrün eşanımlı oldukları anlaşılmaktadır. Keza tekzibin, ayetlerin evvelkilerin masalları olduğunu (Mutaffifin 13) ve Allah'ın hiçbir şey indirmediğini (Mülk, 9) söylemek olduğu ve kafirlerin Peygamber hakkında sahir ve kezzab demeleri (Sad, 4) gözönüne alınırsa, buradan tekzib ile küfrün bir bakıma eşanımlı oldukları ve tekzibin de iman ile zıtanımlı oldukları neticesi çıkarılabilir.

Kur'an'ı bütünselliğe göre anlamının daha başka türlerinden de bahsedilebilir. Ancak biz bununla iktifa ediyoruz. Böylece buraya kadarki açıklamalardan Kur'an'ı bütünselliğe göre anlamının, ayetlerin anlam cihetlerini ve bu cihetler arasındaki bağıntısı ortaya koymak olduğu anlaşılmaktadır.